

CUNQUEIRO TRADUTOR E ANOSADOR

Antón Palacio Sánchez

Universidade de Vigo

*Uno quisiera saber chino, y árabe, y gaélico, y ver en los poemas
de todas las lenguas los sueños de todos los hombres.*

Cunqueiro¹

Resumo

Este traballo intenta ofrecer unha visión conxunta das traducións de Cunqueiro, tanto desde outras linguas ó galego —o Cunqueiro «anosador»— coma desde outras linguas ó castelán, incluíndo aquí as súas propias obras orixinalmente escritas en galego —o Cunqueiro «tradutor». O estudo conxunto dos *corpora* das súas traducións —ó galego e ó castelán— está xustificado por tres razóns: a) Cunqueiro fai versións en castelán das propias obras escritas en galego; b) non son raros os textos cunqueiranos que inclúen dúas tradución de dous textos alleos, unha ó castelán e outra ó galego; c) así como moitas veces fai distintas versións en galego do mesmo texto alleo, tampouco é infrecuente que dun mesmo texto faga unha versión en galego e outra en castelán. Sostemos, ademais, que Cunqueiro podía traducir directamente textos en inglés e que partía de traducións nesta lingua para face-las súas versións de textos doutras que descoñecía. Por último, destacamos algunhas opinións críticas —favorables ou non— de Cunqueiro sobre as traducións que manexaba.

Palabras clave: Cunqueiro, tradución literaria, autotraducións, versións, crítica de tradución.

Abstract

This paper presents a comprehensive view of Cunqueiro's translations, from other languages into Galician —Cunqueiro as “galicianizer”— as well as into Spanish, including here his own works originally written in Galician —Cunqueiro as “translator”. This survey of his translations both into Galician

1 «Asomándose a las traducciones», en *Papeles que fueron vidas, Crónicas literarias*, Tusquets, Barcelona, 1994, 75.

and into Spanish is justified by three reasons: a) Cunqueiro makes Spanish versions of his Galician works; b) it is not uncommon to find texts written by Cunqueiro which include translations of two foreign texts: one into Galician and the other into Spanish; c) he makes different Galician versions of the same text and in the same way he makes a Galician and Spanish version of one text. We defend that Cunqueiro could translate directly from English and that he used versions in this language to make translations of languages he did not know. Finally, we present some criticism by Cunqueiro on the translations he used.

Key words: Cunqueiro, literary translation, auto-translation, versions, translation criticism

Debeu ser Xesús González quen, no traballo titulado «Tradutor de mil poetas» do número extraordinario que *A Nosa Terra* dedicou a Cunqueiro (1984), se achegou por primeira vez dun xeito sistemático ó labor tradutor do polifacético autor mindoniense; tamén o seu libro *Álvaro Cunqueiro, traductor* (1990) foi pioneiro neste sentido. Desde aquela, foron varios os traballos que trataron este aspecto, ben en xornais (R. Nicolás, 1991), en comunicacións presentadas en congresos (Pazos Balado, 1993), en libros de homenaxe (Rexina R. Vega, 1999, 2000) ou en revistas (Rexina R. Vega, 2002, e Castro Buerger, 2005). Se exceptuámo-los traballos de R. Vega, que se ocupan de aspectos relacionados coas autotraducións de Cunqueiro ó castelán, tódolos citados tratan as traducións que o noso escritor fixo desde outras linguas ó galego.

Neste traballo intento dar unha visión conxunta das traducións de Cunqueiro, tanto desde outras linguas ó galego (o Cunqueiro que chamo «anosador», utilizando un derivado do fermoso verbo *anosar* creado, coído, por el) coma desde outras linguas ó castelán, incluíndo aquí as súas propias obras orixinariamente escritas en galego (o Cunqueiro «tradutor»).

Creo que non se poden separar as dúas facetas tradutoras do noso autor, tanto máis canto que non son raros os traballos en que se nos mostra en plenitude o Cunqueiro escritor bilingüe, que inclúe no mesmo texto dúas traducións, unha ó castelán e outra ó galego. Así o fai, por exemplo, con dous poemas de Quasimodo sobre os que volveremos máis adiante e nun artigo titulado «Con Guillermo Grimm», que inclúe dous contos do escritor alemán, un traducido ó galego co título «O mallo do ceo» e outro máis en castelán titulado «Inconvenientes de correr mundo»².

Na serie «El envés», que, como se sabe, Cunqueiro publicaba en castelán na última páxina do *Faro de Vigo*, apareceron moitísimos artigos que contiñan poemas en galego. Cando unha selección con máis de cen destes artigos se publicou co mesmo título en forma de libro, os poemas apareceron traducidos ó castelán

2 «Con Guillermo Grimm», en *El Progreso* o 12-I-1960; recollido n' *O reino da chuvia. Artigos esquecidos* Deputación Provincial de Lugo, 1992, 321.

en notas a pé de páxina, o que parece indicar que as versións en castelán se engadiron pensando no cambio do público receptor. Tal sucede no artigo «Por la Candelaria», que inclúe a cantiga 735 do Cancioneiro Colocci-Brancutti, de Pero de Vivíaez, e mais nos titulados «Las ciudades del aire», que contén un poema relacionado con Irlanda, «De magos, monarcas y poetas», que inclúe un poema chinés traducido desde a versión inglesa de Ezra Pound e en «Versos como lámparas», que ofrece outro poema chinés traducido («*No resisto la tentación de copiar mi traducción*») da versión inglesa de Arthur Walley, todos eles –como dixemos– coa versión castelá en nota a pé de páxina³.

Tampouco é raro que nos ofrezca senllas versións, galega e castelá, dun mesmo texto, como fixo cunha canción grega do século III, da que logo falaremos, que publica traducida primeiro ó castelán e, días máis tarde, ó galego.

Como tradutor ó castelán hai que destacar as súas propias versións das novelas *Merlín e familia e outras historias* (1955) e *Si o vello Sinbad volveuse ás illas...* (1961), que en castelán titulou, respectivamente, *Merlín y familia* (1957) e *Cuando el viejo Sinbad vuelva a las islas* (1962). O feito de que na versión castelá da súa segunda novela galega (*As crónicas do sochantre*, 1956 = *Las crónicas del Sochantre*, 1959) non figure o nome do tradutor levou a pensar que, como os dous libros arriba citados, se trataba dunha autotradución, pero xa desde 1959 sabemos polo autor que a tradución foi feita por Fernández del Riego, a quen Cunqueiro cita polo seu pseudónimo habitual:

*Desde que escribí en gallego As crónicas do sochantre, y desde que las vertió al castellano Salvador Lorenzana, pensé que pudieran caer en manos bretonas... y que alguno me acusara de inventar Bretaña....*⁴.

Podemos hoxe engadi-lo testemuño do propio tradutor:

*...o promotor catalán solicitoulle ao autor a versión castelá para a imprimir en Barcelona. Encomendoume o amigo, con rogo explícito, que me fixese cargo de tal labor. Púxenme á tarefa da traducción. Apremiábame el para que non demorase darlle cumprimento á encomenda: «Cando te podes poñer a traducir As crónicas do Sochantre...?»*⁵.

Ademais das dúas novelas citadas, Cunqueiro traduciu ó castelán os seus tres libros de retratos de personaxes galegos. O primeiro deles, *Escola de meniñeiros e Fábula de varia xente* (1960) integrou como segunda parte do

3 *El envés*, Táber, Barcelona, 1969, 11, 93, 248 e 339, respectivamente.

4 «Inventando Bretaña», en *Los otros caminos*, Tusquets, Barcelona, 1988, 233.

5 Fernández del Riego, *Álvaro Cunqueiro e o seu mundo*, Ir Indo, 1991, 159. Véxase, ademais, a carta nº 54, dos primeiros meses de 1958, en A. Cunqueiro, *Cartas ao meu amigo. Epistolario mindoniense a Francisco Fernández del Riego, 1949-1961*. Galaxia, Vigo, 2003, 121.

titulado *Tertulia de boticas prodigiosas y Escuela de curanderos* (1976); *Xente de aquí e de acolá* (1971) converteuse en castelán, coa adición dun relato, en *La otra gente* (1975) e *Os outros feirantes* (1979) integrou, con algunhas adicións de diversas procedencias, *Las historias gallegas de don Álvaro Cunqueiro* (1981).

Nunha entrevista do ano 1960 aseguraba no xornal *ABC* que estaba traballando na versión castelá da súa peza teatral *Don Hamlet*⁶, pero o certo é que esa tradución non chegou a ve-la luz e as dúas versións castelás que existen non son del⁷. En cambio, a súa peza teatral *A noite vai coma un río* (1965) pasou, con algunhas adaptacións, a constituír-la cuarta parte da súa novela en castelán *Un hombre que se parecía a Orestes* (1969).

No ano 1973 publicou en *Grial* 41 un texto titulado «Comenzando por un morto» que verteu ó castelán un ano despois como prólogo da novela *El año del cometa con la batalla de los cuatro reyes* (1974).

Nunha entrevista para TVE explicaba Cunqueiro os problemas especiais que se vía obrigado a resolver cando se autotraducía. Unha das dificultades, confesaba, estaba na excesiva liberdade sintáctica e incluso léxica da súa obra en galego, xa que, ó face-la versión castelá, sentía a necesidade de suxeitarse á sintaxe que lle ensinaran, que estudara ou aprendera nas súas lecturas dos clásicos casteláns (cita a Guevara, Cervantes, Azorín, Valle-Inclán, etc.), que non lle permitían moverse coa mesma liberdade de que gozaba en galego, nunha época en que esta lingua no tiña aínda unha norma fixada. En moitos casos, aseguraba, o seu oído resistíase a acepta-la versión castelá e, por iso, moitas veces modificaba o orixinal. Na mesma entrevista afirmaba que lle resultaba moito máis doado «traducir a outro».

Nos anos que precederon a Segunda Guerra Mundial tivo un enorme éxito un drama de inspiración relixiosa titulado *The First Legion*, do escritor católico de orixe irlandesa Emmet Lavery. En 1940, a obra estreouse no Teatro Español de Madrid traducida e adaptada por Álvaro Cunqueiro⁸; o crítico teatral Alfredo Marquerie cualificou a tradución como «pulcra» e a prensa madrileña falou dela utilizando os adxectivos «correcta y jugosa» e os substantivos «pureza y decoro»⁹.

Traducir a outros é un labor que fixo tamén por encarga das editoriais. No mesmo ano da estrea teatral de *La primera legión*, a editorial barcelonesa Apolo –que acabada de publicar o seu poemario *Elegías y canciones*– encargoulle a Cunqueiro a tradución da biografía novelada *Napoleão*, de Teixeira

6 Nicolás, R., *Entrevistas con A. Cunqueiro*, Nigra, Vigo 1994, 145.

7 Unha é de Basilio Losada e outra de Xosé Cermeño

8 A versión cinematográfica, de Douglas Sirk e protagonizada por Charles Boyer, estreouse en 1951 co mesmo título da versión teatral de Cunqueiro: *La primera legión*.

9 Armesto Faginas, X. L., *Cunqueiro, Unha biografía*, Edicións Xerais de Galicia, Vigo, 1991, 139.

de Pascoães. Don Álvaro aceptou «*encantado*» a proposta e prometeu facela con «*entusiasmo y cuidado*», pois o autor era unha das súas «*lecturas portuguesas favoritas*», e na revista *Destino* publicouse en xullo de 1941 unha nota en que se anunciaba que xa comezara a tradución do libro que se ía publicar no mes de outubro seguinte. No ano 1942, no número LVIII da revista *Vértice*¹⁰ apareceu un longo fragmento do «Prefácio», dous parágrafos do primeiro capítulo («A infancia») baixo a epígrafe «La cuna», e outro fragmento que Cunqueiro titula «La sepultura», tomado do último capítulo, «Longwood e o vale de Geranium». Isto demostra que Cunqueiro tiña bastante adiantada a versión española da biografía do gran corso, pero, non se sabe por que razón, o certo é que o libro saíu cinco anos máis tarde nunha versión feita por Mario Verdaguer¹¹. Pasado o tempo, cando Teixeira morre, Cunqueiro dedícalle fermosas palabras e manifesta o seu desexo de facer unha lectura renovada da biografía napoleónica do portugués comparándoa coa escrita por Leon Bloy:

Se le ha muerto a Portugal el mayor de sus poetas. Durante muchos años y en una cierta y muy amplia dimensión, Teixeira de Pascoães ha sido, para mí, el poeta. Es decir, el profeta. [...] Ahora se me ocurre una lectura de dos libros sobre Napoleón, el de Teixeira de Pascoães y el de Leon Bloy: comparar la conformación del Anticristo [...] y aquella atormentada y vagante alma, a la vez cristiana –mansa– y heroica...¹²

Na mesma editorial barcelonesa AHR que dous anos antes publicara a versión castelá do *Merlín* viu a luz en 1959 o libro *Confesiones*, de Boris Pasternak, premio Nobel o ano anterior, traducido desde o alemán por Víctor Scholtz e por Cunqueiro. A pesar de que este apareza citado como cotradutor, o xornalista Armesto Faginas, estreito colaborador e rigorosos biógrafo do mindoniense, opina que neste caso o labor deste foi, sobre todo, de corrección estilística, traballo que naqueles anos realizou con frecuencia para varias editoriais catalás. Non me parece aventurado supoñer que esa función a realizase tamén con *Los viajes de Gulliver*, que a editorial Salvat publicou en 1971 traducido por Juan G. de Luaces e con prólogo de Cunqueiro. Diferente debeu se-lo caso da edición da *Odisea*, publicada polo Círculo de Lectores en 1981, que tamén leva un prólogo de Cunqueiro –que sabemos encargado por Joaquín Calvo Sotelo– pero, tanto pola ano en que se editou coma pola lingua de orixe, non parece que nela o noso autor actuase como corrector de estilo.

10 *Vértice*, LVIII, 1942, 3-6.

11 Harrington, T., «Álvaro Cunqueiro, Pascoães y la editorial Apolo de Barcelona», en *Álvaro Cunqueiro e as amizades catalanas*, Ediciós do Castro, Sada, A Coruña, 2003, 165-183.

12 «Teixeira de Pascoães», en *Álvaro Cunqueiro 100 artigos*; publicado en *La Voz de Galicia* o 21-12-1952. Lémbrese que a biografía de Bloy se titulaba *L'Âme de Napoléon*

Houbo moito máis. No tocante ó seu teatro, xa vimos que, malia que afirmou que andaba no labor, non chegou a publica-la versión castelá do seu *Don Hamlet* –con todo, as primeiras palabras do saúdo do coro da primeira escena da peza aparecen en castelán incluídas no seu artigo «Bienvenidos a Elsinor»¹³– e que a súa peza *A noite vai coma un río* foi incorporada á súa novela *Un hombre que se parecía a Orestes*. Fixo tamén unha tradución algo libre dun fragmento da primeira escena do primeiro acto de *Palabras de vispera* (1974), co fermoso monólogo de dona Urraca, soa na súa torre:

*Quiero ponerle Zamora en un dedo a uno que ame, como si fuese un anillo de oro. A uno que amase, que amo...*¹⁴.

Por carta a Fernández del Riego, sabemos que traduciu *Gaspard de la nuit*, de Aloysius Bertrand, que lle parecía un dos máis fermosos libros das letras universais. En 1949, apareceron traducidos ó galego no suplemento de *La Noche* dous dos poemas deste seu amado libro: «Harlem» e «L'écolier de Leyde» (= «O estudante de Leyde»), ambos baixo a epígrafe «Escola flamenca», que corresponde ó título do primeiro libro do francés («École flamande»). Aínda que non chegou a publicar estes textos en forma de libro, nos guións que fixo para Radio Nacional de España¹⁵ incluíu posteriormente, traducidos ó castelán, polo menos outros seis poemas: «L'alchimiste», «Deppart pour le sabbat», «La barbe pointue», «Madame de Montbazon», «Les muletiers» e «Le marchand de tulipes»¹⁶. Ademais, en *El envés* dá dous fragmentos do titulado «Octubre»¹⁷, fragmentos que se repiten no artigo «La walkyria á la page», publicado na revista *Destino*¹⁸. Partes do titulado «Le marchand de tulipes»

13 En *El laberinto habitado*, Nigratrea, Vigo, 2007, 89.

14 «Los ajos de doña Urraca», en *Primera Plana*, nº 54, 8-14 de marzo de 1978. Recollido en *La bella del dragón*, Tusquets, Barcelona, 1991, 153.

15 O libro *Cunqueiro en la radio* recolle os 309 guións radiofónicos que, en diversos períodos entre 1956 e o mesmo ano da súa morte, se emitiron semanalmente na emisora coruñesa de Radio Nacional de España. Os distintos títulos que levaron dannos idea da variedade dos seus temas: «Cada día tiene su historia», de 1956 a 1958; «El mundo y sus ventanas. Novedades de todo tiempo y lugar», de 1960 a 1963; «Andar y ver por Galicia», de 1979 a 1980; e, por último, en 1981 «Estampas de mi mundo. Haz y envés de Galicia», que contén a súa última colaboración, lida despois da súa morte. Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña, 1991.

16 *Cunqueiro* publicounos con estes títulos: «El alquimista»; «El viaje del sábado»; «La barba en punta»; «Madame de Montbazón»; sen título aparece o texto de «Les muletiers», aínda que explica que se describe «el viaje de la diligencia por Despeñaperros»; «El vendedor de tulipanes». As datas en que se radiaron son, respectivamente: 4-1; 19-9; 10-10 e 5-12 de 1956; 31-7-1957 e 22-4-1963. Figuran en *Cunqueiro en la radio*, tamén respectivamente, nas páxinas 32, 104, 110, 130, 199 e 514.

17 «Final del pequeño saboyano», en *El envés*, Táber, Barcelona, 1969, 88-91.

18 En *El laberinto habitado*, 114.

atopámoslos nos artigos «El tulipán y sus compromisos» –publicado en *La Voz de Galicia*– e «Los don Juan», (tamén en *Destino*)¹⁹.

Outro grupo de textos traducidos por Cunqueiro son os de poetas dos cancioneros galego-portugueses. Un repaso superficial dos seus artigos escolmados por Néstor Luján, César Antonio Molina e Xesús González permítenos atopar traducidas ó castelán varias «cobras», e ás veces a cantiga enteira, destes poetas medievais. Cítemos, entre os traducidos, a Afonso X, Meendiño, Airas Nunes, Bolseyro e Xoán de Guillade²⁰. Nos seus guións radiofónicos aparecen tamén con frecuencia aqueles autores, pero, dado que as súas composicións as inclúe en textos que, aínda que escritos en castelán, se emitían desde A Coruña para oíntes galegos, non están traducidos, senón que se limitaba a facer unha versión en galego máis ou menos actualizado; tal é o caso de cantigas de Pero de Vivíaez, Gonzalo Eanes de Viñal, Airas Nunes, Men Rodríguez de Tenorio, Pero Meogo, Don Diniz, Escarabuña e Martín Anes Mariño²¹. Pola mesma razón, tampouco traduce, pero si actualiza, os fragmentos de poemas medievais –de Meendiño, de Xoán de Requeixo...²²– que inclúe nos artigos publicados na serie *El envés*, de *Faro de Vigo*.

Moito máis intenso, variado e transcendental foi o seu labor de tradución ó galego. Cunqueiro consideraba necesario e urxente traer a esta lingua as obras máis representativas dos escritores doutras. Xa en 1950, lembrando a tradución dos poemas de Hölderlin que fixera máis de quince anos antes, nunha carta a Del Riego manifestaba esa idea, aínda que con certo escepticismo sobre o resultado:

*Hai que traducir ó galego aquilo que é apremante, urxente, que seña dito entre nós, e se todo se fai arqueoloxía e cacheo de castros e arquivos, hai que botarse fóra e dicir, con boca doutros, anosado, aquilo que os galegos deben saber. Quizaves todo seña labrar e paredar no mar, pero non por iso deixarei de facelo*²³.

Insistía, ademais, en que fosen traducións de calidade; así, a unha enquisa que no ano 1961 lle fixo Ánxel Fole para *El Progreso* respondeu con estas palabras:

[las traduciones son] ... *absolutamente necesarias. Creo que hay que traducir clásicos y actuales: hay que buscarle las cosquillas a nuestro*

19 En *El laberinto habitado*, 45.

20 *La bella del dragón*, 107; *Fábulas y leyendas de la mar*, 22; *Papeles que fueron vidas*, 74, 209, 264 e 275; *El laberinto habitado*, 376.

21 *Cunqueiro en la radio*, 41; 71; 90; 96; 153; 162 e 619; 570 e 573, respectivamente.

22 *El pasajero en Galicia*... 262, 265, respectivamente,

23 Cunqueiro, Á. *Cartas ao meu amigo. Espistolario mindoniense a Francisco Fernández del Riego (1940-1961)*, Galaxia, Vigo, 2003, carta nº 12, p. 58.

idioma, los tres pies al gato de la lengua, que, a lo mejor, son cinco; las traducciones amplían el campo lingüístico y mental. Y es bueno el sabor de las aguas ajenas en el vaso propio. Pero es esencial a estas traducciones la calidad. Lo contrario –unas traducciones como las que hacen en Barcelona o Buenos Aires al castellano– sería, además de inútil, dañoso. Hablo de traducciones como una escuela y una ventana. Una lengua culta tiene que tener a Homero y a Shakespeare, a Cervantes y a Goethe en ella. Y, por otros motivos bien más profundos, los Santos Evangelios.»²⁴

E, xa contra o final da súa vida, no ano 1980, volvía sobre a mesma idea noutra entrevista con M.ª Xosé Porteiro:

Creo precisamente que un dos problemas que haberá que abordar é que nós non temos en galego unhas cantas obras esenciais: a Eneida, de Virxilio, a Odysea e a Iliada, pero especialmente a Odysea, non temos ao Shakespeare, non temos o Dante, e esto hai que conseguilo por tódolos medios. Unha literatura non é unha gran literatura se non ten eso. Temos que te-la Eneida, o Quijote, o Shakespeare, o Dante, e esto é absolutamente imprescindible. Esta é a cultura e a cultura non funciona por compartimentos estancos.»²⁵

Foi este un labor que empezou moi novo. Con só 23 anos publicou no número 130 da revista *Nós* o que quizais constitúe a primeira das súas traducións: tres poemas de Hölderlin, os titulados «Adeus», «Idades da vida» e «Primaveira». En 1950 imprimiu en Mondoñedo un caderno titulado *Hölderlin. Poesía*, con poemas do alemán traducidos ó galego –seguramente desde o francés– e ilustrado na cuberta cun anaco dun óleo seu titulado «Retrato da poesía de Hölderlin». Máis tarde publicou en *Faro de Vigo* os poemas «Adeus», «Forma i espírito» e «Idades da vida», «Dúas primaveiras», «A Diótima», «Confiado creente» e «O poeta diríxese ás parcas».

Cando a editorial Bibliófilos Gallegos convocou un concurso de tradución ó galego, Cunqueiro comunicoulle a Del Riego a súa intención de presentar ó certame unha versión do *Canzoniere* de Petrarca e da *Vita nuova* de Dante. Tamén por confesión propia sabemos que se dedicou durante anos a traducir case a diario algunhas páxinas do «Purgatorio», a súa parte favorita da *Comedia*, e que, a diferenza da versión castelá de Ángel Crespo, o facía en tercetos sen rima, o que lle permitía seguir mellor o pensamento do Dante e buscar «*la breve y rápida manera del florentino*». Lamentablemente, non chegou a publicalo completo, aínda que si viu a luz algún fragmento. Unha mostra atopámola

24 Nicolás, *Entrevistas con A. Cunqueiro*, 182. A entrevista é do ano 1961.

25 Nicolás, *Entrevistas con A. Cunqueiro*, 165.

no artigo «Casella mio», publicado en *Faro de Vigo* en 1965, onde insire tres tercetos coas palabras de Dante, no seu encontro co amigo no Purgatorio e levado pola maxia do recordo dos días de xuventude, lle pide a Casella que cante de novo:

–*Se novas leises agora non che privan
memoria ou uso do amoroso canto
que os devezos de meu calmar soían,
con il che praza consolar un pouco
a i-alma miña, que apegada ó corpo
por vir aquí tense afanado tanto.*

.....

«*Amor que nella mente mi ragiona*»
*comezou il entón, tan docemente
que aínda aquela dozura en min resoa.*²⁶

Tamén en *Faro de Vigo* apareceu o canto xxvi, aquel que contén a famosa pasaxe en que Arnaut Daniel responde «*Ieu sui Arnaut, que plor e vau cantan*», que Cunqueiro traduciu «*Eu son Arnau, que chora e vai cantando*». E noutros textos cunqueirianos aparecen con algunha frecuencia versos de Dante, case sempre traducidos, aínda que non sempre, como ocorre no artigo «La noche de San Lorenzo»²⁷, onde lemos en italiano o terceto en que o florentino se refire á Cruz do Sur, nos titulados «El poeta y la posada»²⁸ e «De Monserrat a Compostela»²⁹, que inclúen as palabras en que Dante considera peregrinos só ós que se dirixen a Santiago ou volven de alí, e no artigo «La botica de la Escuela de Traductores», que inclúe o terceto en que Dante encontra no inferno o matemático, alquimista e astrólogo Micaelus Scottó³⁰. O mesmo atopamos no titulado «Un poeta y una ciudad» en que inclúe versos do «Inferno» en que Dante fala de Venecia e dos seus arsenais³¹ e no titulado «El santo camino», que transcribe as palabras con que o poeta Sordello di Goito saúda a Virxilio cando se atopan no Purgatorio («*O mantovano, io son Sordello, della tua terra', e l'un l'altro abbracciava*»)³². Ás veces, traduce só un verso, como fai noutro artigo en que repite o título «Casella mio...»³³, en que lembra o encontro

26 En *Faro de Vigo*, 18-9-1965, 16.

27 «La noche de San Lorenzo», en *El Progreso* o 11-VIII-1957; recollido n' *O reino da chuvia*... 79.

28 En *La Voz de Galicia*, 30-III-1952; recollido en *Los otros caminos*, 59.

29 En *Destino*, recollido en *El laberinto habitado*, 306.

30 En *Tertulia de boticas y escuela de curanderos*, Destino, Barcelona, 1976, 93.

31 En *Viajes imaginarios y reales*, Tusquets, Barcelona, 1986, 329.

32 En *El laberinto habitado*, 304.

33 En *El Noticiero Universal*, 7-1-1975; recollido en *Papeles que fueron vidas...*, 172.

do músico con Dante na desembocadura do Tíber; nel reproduce en toscano e traduce o famoso verso: «Dante lo dirá mucho mejor, “dove l’acqua dil Tévere s’insala”, donde el agua del Tíber se sala». Outra versión deste verso dáa no artigo «Caballistas cristianos»: «...como el Dante dice en verso perfecto de la desembocadura del Tíber, “dove l’acqua del Tevere siinsala”, “donde el agua del Tíber toma sal”...»³⁴. A lembranza de Pía dei Tolomei, e das súas famosas palabras «Ricorditi di me, che son la Pía...» que habíán encabeza-lo fermoso poema de *Herba aquí ou acolá*, aparece en varios guións radiofónicos e nalgún artigo periodístico, con tradución ou sen ela³⁵. Outro famoso verso de Dante, «la bocca mi baciò tutto tremante», ten tamén unha versión cunqueiriana: «Tembloroso la boca me besó»³⁶.

Guido Cavalcanti é outro dos poetas ben amados por Cunqueiro. O verso «*e bianca neve scender senza venti*», sexto dun soneto en que o florentino fai o laude da súa amiga, repítese en italiano varias veces en textos cunqueirianos. No artigo «Noticias de la nieve»³⁷ inclúe unha tradución ó galego de sete versos da mencionada composición; a versión cunqueiriana do verso sexto é: «*branca neve que mansa cae sin vento*».

Outro poeta medieval que Cunqueiro achega ós lectores é Jaufré Rudel. Como agasallo do día de Reis, don Álvaro publica o artigo «Viajando por un sueño» onde conta en castelán a que considera ser «*una de las más hermosas historias del mundo*», a poética lenda do trovador namorado da condesa de Trípoli, sen tela visto nunca. Para que o regalo sexa dobre, afirma Cunqueiro, engade a súa versión en galego dunha cançó ó «amor de lonh» («*en mi lengua materna traduzco esta canción [...] esta canción misteriosa al imposible amor lejano*») do poeta provenzal³⁸; anos máis tarde, publica en *El envés* outra versión bastante distinta e tamén galega do mesmo poema³⁹. Os occitanos Bernat de Ventadorn e Guillem de Berguedá figuran en *Flor de diversos* con cadanseu poema.

Se cremos nas súas palabras, sabemos tamén que traduciu toda a obra de Villon, outro dos seus poetas preferidos («*Yo tengo un Villon completo en lengua gallega, que me lo fui haciendo poco a poco...*»), pero tamén neste caso só chegou a publicar –no *Faro de Vigo*– o «Epitafio»⁴⁰. Nel, o verso de volta aparece traducido por «*Rogade a Deus nos leve á súa ribeira*»; posteriormente, nunha nota dirixida «A un lector desconocido», acepta a suxestión deste e modifica o verso cunha expansión:

34 En *Faro de Vigo*, 5-6-1971.

35 *Cunqueiro en la radio*, 422 e 490 e «El hestafermo, la hestantigua y el tanguero», n’*O reino da chuvia*, 36.

36 *Cunqueiro en la radio*, 426.

37 En *Los otros caminos*, 36. Os sete versos van do 3 ó 10, con supresión (por erro?) do 4.

38 Publicado en *El Progreso* o 6-1-1957; recollido n’*O reino da chuvia*, 15.

39 «El mito de Jofre Rudel», en *Faro de Vigo*, 24-10-1963, 16

40 Armesto Faginas, *Cunqueiro. Unha biografía*, 71 e 72. Non consta a data.

*Rectifiquemos, pues, el verso de vuelta de mi versión gallega de la «Balada dos aforcados» dicindo: ¡Rogade a Deus que a todos nos leve a súa ribeira! Amén*⁴¹.

No relato «Manuel de Regueira», de *Xente de aquí e de acolá*, figura en galego a cuarteta dedicada ó rei Xacobe II de Escocia, da «Balada dos señores de antano», incluída no «Gran testamento»:

*Onde vai el rei escotista
que media cara tivo, dixeron
bermella como unha amatista
dende a fronte ate o mentón?*

Tamén en galego, malia o artigo estar en castelán, están os seguintes cinco versos villonianos incluídos en «Comenzando el año»⁴², publicado en *El Progreso*:

*A morte fai tremer, palidecer,
o narís curvar, ás veas tender,
o pescozo hinchar, a carne amolecer...
¡Ouh, corpo femenino que tan tenre,
doce, suave e precioso fuches!*

Otras cuartetas soltas de Villon aparecen máis veces en artigos publicados no xornal lucense; así, no titulado «Los nidos»⁴³ insírese a última do «Gran testamento» e outras aparecen nos titulados «Inés, Cuello de Garza»⁴⁴ e «La imagen del reino» –que inclúe dúas⁴⁵. Non hai que esquecer, ademais, que o seu libro *Balada de las damas del tiempo pasado* non é senón unha glosa en castelán dos doce nomes femininos que figuran na famosa balada do francés e que versos soltos –como un da balada de Margot⁴⁶– aparecen, coa súa tradución, noutros artigos.

Outra das devocións cunqueiranas é Shakespeare, inspirador de *O incerto señor don Hamlet*, a principal obra de teatro do mindoniense, quen se manifesta lector asiduo do autor isabelino nun artigo en que se compara coas ando-

41 «Otras noticias del secreto de Venecia», 24-4-1957. Recollido en *Viajes imaginarios y reales*, 326.

42 En *El Progreso* o 3-I-1960; recollido n' *O reino da chuvia...* 320.

43 En *El Progreso* o 31-III-1957; recollido n' *O reino da chuvia...* 42 e en *Cunqueiro en El Progreso*, 25.

44 En *El Progreso* o 12-V-1957; recollido n' *O reino da chuvia...* 53.

45 «La imagen del reino», en *El Progreso* o 23-VI-1957; recollido n' *O reino da chuvia...* 66.

46 «Ubi sunt? y otras notas», en *Papeles que fueron vidas*, 214.

riñas, referíndose a elas, como en moitos outros textos, cun sintagma creado por Plinio:

*...soy asiduo lector de Shakespeare. Hago con él lo que hacen con Galicia las golondrinas, esas «aves semestrales» que dijo Plinio: cuando no voy a él, vengo de él.*⁴⁷

De Shakespeare traduciu o soneto XXIII, ademais de dedicarlle varios artigos ó autor isabelino ou ás súas obras: «As mil caras de Shakespeare», «Catorcentos anos de Shakespeare», «Hace cuatrocientos años», «Noticias compostelanas», «Isabel y el espejo», «Soy ese alegre rondador nocturno», «¡Bienvenidos a Elsinor!», «Traducciones de Shakespeare», «Con Hamlet en la primavera», «La fierecilla domada», «Ricardo III y su familia», «Las historias de Llwyn», «Las valentinas de antaño», «Valentinas en Shakespearle e Donne», «Lo que canta Ofelia», etc. No longo traballo «As mil caras de Shakespeare»⁴⁸ Cunqueiro dá traducidos ó galego fragmentos de *Macbeth*, *Hamlet*, *A tempestade*, *O rei Lear*, *Ricardo II*, *A comedia dos erros*, *O Rei Johan* [sic], *Ricardo III*, *Noite de Reis*, *As alegres comadres de Windsor*, *Xulio César* e *Medida por medida*; en xeral, son fragmentos breves –de cinco, seis, oito liñas–, aínda que algún, como o monólogo do mago n' *A tempestade* chega a ter 18.

Pouca estima tiña polas traducións ó castelán feitas por Astrana Marín, de quen considera que a versión de *Ricardo III*

*que es la que corrientemente se lee en castellano, es fría y lenta, y escasamente deja entrever la prodigiosa dialéctica de Ricardo*⁴⁹.

Cunqueiro refírese a Astrana como «el atrabiliario traductor hispánico del Cisne del Avon»⁵⁰ lembrando a época en que os dous asistían ós memos fala-doiros madrileños:

Shakespeare está muy mal traducido al castellano, comenzando por las traducciones de don Luis Astrana Marín [...] Eugenio Montes suele decir que Astrana Marín aprendió inglés precisamente haciendo las traducciones de Shakespeare para la «Colección Universa» de Espasa-Calpe. La verdad es que las últimas traducciones son mejores que las primeras. El gran fallo de Astrana son las notas a pie de

47 «Hamlet y un anónimo», *Faro de Vigo*, 1-6-1958, 1.

48 *Grial*, nº 6, agosto 1964; recollido en *Obra en galego completa, Ensaio*, IV, Galaxia, Vigo 1991, 193 e en *Universo Cunqueiro*, Sotelo Blanco, Santiago de Compostela 2005, 109.

49 «Ricardo III y su familia», en *O reino da chuvia*, 245.

50 «Memorias de la Torre Turpina», *Faro de Vigo*, 31-VIII-1963; en *Los otros caminos*, 240

página [...] Astrana tenía escaso sentido del humor –como he hecho tertulia con él durante algunos años, puedo asegurarlo–, y las más sutiles bromas shakespearianas le pasaron por delante de las narices sin que las olfatease...⁵¹

No último dos artigos arriba mencionados, Cunqueiro ofrécenos –ademais da súa tradución ó galego da «Valentine song» que canta Ofelia no acto IV, escena V, de *Hamlet*– unha versión tamén galega da primeira canción que canta Ofelia na mesma escena, despois de lembrarnos que «*como de costumbre, Astrana tradujo un poco a la buena de Dios*»⁵². Anos máis tarde, en «De lo que canta Ofelia y otros» publicou en *Destino* unha versión castelá desta canción e de novo nos advirte de que «*como de costumbre, Astrana tradujo un poco a la ligera*»⁵³. No artigo «San Valentín de los amores», de *Faro de Vigo*, critica tamén outros erros na tradución astraniana da «valentina» de Ofelia, e faino con verbas parecidas: «*Astrana, como de costumbre, ni se enteró*»⁵⁴. E de modo similar –«*Astrana, como en tantas ocasiones, [...] se equivocaba*»– censura en *El Progreso* a errada localización da comedia «Como gustedes» que Astrana sitúa no famoso bosque inglés de Arden, no condado de Warwick, sen decatarse de que transcorre nas Ardenas e de que os seus personaxes son gálicos⁵⁵.

No ano 1959, na época en que preparaba o *Sinbad*, Cunqueiro anunciáballe a Del Riego a súa intención de reunir nun volume unha serie de historias tomadas de obras como o *Mahabarata*, o *Panchatantra*, *Gulistan*, o *Talmud* e o *Kalewala*, tal e como fixera o poeta greco-irlando-xaponés Lafcadio Hearn (Iakumo Koizumi) no seu libro *Stray Leaves from Strange Literature* –título que Cunqueiro traduce literalmente como *Follas esparexidas de literaturas extrañas*–, un libro que lle parece «*único, precioso, cheo de beleza*». O noso autor, que afirma ter xa «*traducidas unhas seis ou sete*» desas historias pensaba titúlalas en galego *Follas de todo arbre*. Dous meses máis tarde manifestáballe ó seu amigo as dificultades que atopaba no seu labor:

*Tamén, a horas perdidas, ando na tradución de Hearn. É menos doada do que me parecía, a pesares de ser un libro moi lido por min.*⁵⁶

51 «Traducciones de Shakespeare», en *Faro de Vigo*, 22-2-1964, 16.

52 En «Retratos y paisajes», *Faro de Vigo*, 12-6-1959.

53 En *El laberinto habitado*, 83.

54 O artigo de *Faro de Vigo* (14-2-1962) está recollido en *El descanso del camellero*, Táber, Barcelona, 1970.

55 «Las historias de Llwyn», n.º *O reino da chuvia*, 473.

56 Cunqueiro, *Cartas ao meu amigo. Espistolario mindoniense a Francisco Fernández del Riego (1940-1961)*, Galaxia, Vigo, 2003, carta n.º 78, p. 163, e carta n.º 82, p. 170.

As dificultades da tradución non lle supoñían un atranco para o gozo coa lectura do libro, co que seguía ás voltas aproximadamente un ano despois:

*...siempre leo, en otoño, si me es posible, libros que hablen de países muy distantes, y si puedo, como Lafcadio Hearn, «hojas esparcidas de literaturas extrañas»...*⁵⁷

Non cabe dúbida de que, como Borges, Cunqueiro se achegaba a Oriente a través das obras de Hearn. No artigo «Cipango y otras noticias», de 1958, Cunqueiro recomenda a lectura de dous libros do greco-irlando-xaponés, *Kwaidan* e *El romance de la Vía Láctea*, que son os títulos con que os publicara a editorial Espasa Calpe uns anos antes (1944 e 1951, respectivamente)⁵⁸. De calquera destes libros, ou de *Japanese Lyric*, deben de estar tomados os haikús que inclúe nun guión radiofónico⁵⁹ e outros que figuran nos artigos «El viaje de las cerezas»⁶⁰ –que trae dous–, «Las acacias» e «Primavera en Tule»⁶¹.

Non seus textos e nas súas cartas a Del Riego atópanse referencias a outros autores que traducía:

*Yo tengo predilección por Swinburne, y he gastado horas invernales en traducir al gallego algunos fragmentos de su Tristram de Lyonese [sic, por Tristram of Lyonesse], es decir, de Don Tristán de Leonís...*⁶².

...mandareiche dúas notas de libros, unha deles sobre Lawrence de Arabia coa tradución ó galego da adicatoria de Os sete pilares da sabiduría...

*Para os cadernos de Galaxia mandareiche [...] uns poemas [...] e unha traduzón duns anacos de Lawrence de Arabia.*⁶³

Todas estas traducións que Cunqueiro fixo ó galego de poetas foráneos foinas publicando en revistas (*Alba, Galicia Emigrante, Vida Gallega...*) e en periódicos (*La Noche...* e, sobre todo en *Faro de Vigo*). Utilizou para iso varios pseudónimos: Álvaro Labrada, Patricio Mor, Patricio Mindonio, Benito Moirón, Manuel María Seoane, S. Seoane, S. S., Cristóbal Jordán (ou Xordán),

57 «Días envueltos en viento y lluvia», n' *O reino da chuvia*, 394; publicado o 8-XI-1960.

58 Os títulos orixinais son *Kwaidan: Stories and Studies of Strange Things* (1903) e *The Romance of the Milky Way and other studies and stories* (1905).

59 *Cunqueiro en la radio*, 185; radiado o 5-6-1957.

60 En *Viajes imaginarios y reales*, 217.

61 Os dous n' *O reino da chuvia*, 125 e 132, respectivamente.

62 «El mar que nos rodea», en *El Progreso* o 17-IV-1960; n' *O reino da chuvia...* 341.

«Con Guillermo Grimm», en *El Progreso* o 12-I-1960; n' *O reino da chuvia...* 321.

63 Cunqueiro, *Cartas ao meu amigo*, cartas n° 18 e n° 25.

Ariel García, Felipe Arteaga Masma, César Cunqueiro, C.C., nomes inspirados na onomástica familiar propia ou da súa muller («*usé y uso apellidos que llevaron los míos*»). Hai que engadir outros dous de orixe literaria: Marcos (ou Mark) Tapley, que buscou en Dickens, e Felipe de Amancia, nome do personaxe narrador de *Merlín e familia* que aparece outras veces na súa obra. Nun poema solto do chinés Su Tungpo, que Cunqueiro ilustrou cun fermoso debuxo para enviarllo a algún amigo, agáchase baixo unha referencia ó bosque próximo á súa cidade natal: «*Traduxo e ilustrou o cronista do bosque de Silva*»⁶⁴.

Non esaxera González Gómez cando di que foi «tradutor de mil poetas». Na antoloxía *Flor de diversos* inclúe González 88 poemas de 60 poetas diferentes: alemáns, franceses, ingleses, italianos, estadounidenses, suecos, un provenzal, occitanos, casteláns, rusos e gregos. Castro Buerguer, que estudou as traducións publicadas no suplemento «Letras» de *Faro de Vigo* fálanos de 502 textos traducidos entre xaneiro de 1954 e novembro de 1980, dos cales 482 son de poesía. A nómina é ampla: Sandor Petöfi; Heine, Rilke, Bertold Brecht; lord Byron, Blake, Dickinson, Yeats, Allan Tate, T. S. Elliot, Edwin Arlington Robinson, Cummings, Ezra Pound, Wallace Stevens, Robert Lowell, W. H. Davies, A. E. Housman, C. Rossetti; Apollinaire, Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Supervielle, Péguy; Guido Cavalcanti, Ungaretti, Cantalupo, Quasimodo, Pavese; Ardenau; Ana Akhmatova, Pasternak..., e tamén autores máis modernos, como Paul Éluard; Cavafis, Yorgos Seferis, Max Jacob, Graves, Allan Ginsberg e Leonard Cohen. Traduciu tamén poemas xaponeses, coreanos, chineses, persas (Firdusi, coma tal), nórdicos, eslovenos, estonianos...

Polo que respecta ás outras linguas da península Ibérica, apenas traduciu os poetas en castelán –podemos lembrar o poema «Rembrandt», de Alberti–. Aínda que non moi numerosas, son significativas as traducións de poetas cataláns: González Gómez fala dun total de 24 poemas (cinco deles de Espriu), pertencentes a 16 poetas (catro deles anónimos). Do seu amigo Joan Perucho traduciu ó galego o poema «Anotacions a la vida de Castruccio Castracani da Luca», que inseriu no seu artigo «Castracani da Luca», da serie «El envés»; a Perucho gustoulle tanto a versión galega que afirmou que superaba a orixinal e lamentou que non se recollese na obra poética de Cunqueiro, nin na edición da *Obra poética completa*, de Galaxia (1980), nin na antoloxía en versión castelá de César A. Molina, para Plaza y Janés (1983)⁶⁵. Tamén Xesús González Gómez, que salienta a enorme fidelidade da versión galega, fala da superioridade

64 *Álvaro Cunqueiro, 1911-1981*; catálogo dunha exposición na Sala Juana Mordó organizada polo Círculo de Bellas Artes de Madrid; editado pola Deputación Provincial de Pontevedra, 2003, 128.

65 Vid. Fernando Valls, «De Cunqueiro a Perucho, y viceversa», en *Álvaro Cunqueiro 1911-1981*, catálogo... 61-69.

estética desta⁶⁶. Un poema de Tomás Garcés, que Cunqueiro tiña «*entre los más altos de la catalana lengua*», figura traducido ó galego no artigo «Dominio de Ramos en Seixido», tamén da serie «El envés»⁶⁷.

Os poemas de países afastados e exóticos tomábaos de escolmas; así, en 1957 manifestaba na radio a grata sorpresa que lle causaba a lectura de tomos antolóxicos de poesía dos pobos africanos e oceánicos publicados pola Unesco⁶⁸, o que o leva a ofrecerlles ós oíntes algúns destes poemas. Se non proceden dalgunha antoloxía xa traducida, pode ser que tivesen esta procedencia un poema dunha tribo ugandesa dos bakimé, outro poema tuareg de Mauritania e un poema tahitiano de amor que incluíu en senllos guións radiofónicos entre abril e xullo daquel ano⁶⁹. E o mesmo se pode dicir duns versos con que os kirguises celebran a chegada do verán, radiado en xuño de 1956⁷⁰. Nalgúns casos indica explicitamente a procedencia concreta do texto traducido, como fai cun versos de Goé d'Nogoé, dos que le nun periódico francés que ían utilizarse como letra do himno nacional de Zambecia⁷¹.

A introdución feita para un poema xaponés, co uso do perfecto verbal indicador do pasado recente («*En el Japón se ha celebrado el certamen poético de la Novena Luna. Lo ha ganado una muchacha [...]. El poema dice así:...*»⁷²) parece sinala-la mesma procedencia do texto, que sería tomado dalgunha publicación periódica, quizais un xornal, probablemente francés ou inglés.

Convencido de que un texto traducido nunca alcanza a súa forma definitiva, Cunqueiro facía ás veces diferentes versións dun mesmo poema, incluso en casos en que o incluía en textos escritos con pouca distancia temporal. Así, nun dos seus guións para a radio incluíu o 16 de maio de 1956 unha versión en castelán do poema «The Stinging Nettle», de Housman⁷³. Apenas un mes máis tarde, o 9 de xuño, despois de lembrar que o poema contaba cunha excelente versión galega de Plácido Castro, ofrécenos en *La Voz de Galicia* unha versión propia castelá bastante diferente da radiada⁷⁴. Tres anos máis tarde, Cunqueiro inclúe noutro artigo⁷⁵ a versión galega de Plácido Castro cunha modificación que, ó noso ver, a mellora.

66 O poema está recollido en *Álvaro Cunqueiro, traductor*, de Xesús González Gómez, Fundación Caixa Galicia, A Coruña, 1990, 78-79. O artigo non está recollido, como se afirma, no libro *El envés*, Táber, Barcelona 1969.

67 En *El pasajero en Galicia*, Tusquets, Barcelona, 1989, 374.

68 *Cunqueiro en la radio*, 193,

69 *Cunqueiro en la radio*, 167, 190 e 193, respectivamente.

70 *Cunqueiro en la radio*, 82.

71 «Un poeta vagabundo», en *Los otros caminos*, 88-89.

72 *Cunqueiro en la radio*, 337.

73 *Cunqueiro en la radio*, 72

74 *Álvaro Cunqueiro. 100 artigos*, La Voz de Galicia, A Coruña, 2001, 123.

75 «San Cristóbal de Zoñán», en *El Progreso*, 26-VII-1959; n' *O reino da chuvia*, 281.

E o mesmo se comproba cun poema de Vachel Lindsay que comeza co verso «Los búfalos apacentados con flores...» incluído no artigo «Memorias del Oeste Lejano» publicado en *El Progreso* o 17 de febreiro de 1957 e que coñece unha versión diferente (hai variantes –algunhas importantes– en 7 dos 15 versos que o compoñen) no guión radiofónico emitido tres días despois⁷⁶. Estas variantes indican, cremos, que Cunqueiro non tomou o poema xa traducido, senón que fixo a súas propias versións, seguramente desde o inglés, como faría tamén co poema «Nueva Inglaterra», de Edwin Arlington Robinson, que aparece no mesmo artigo sobre o *far west*.

Un recente traballo de fin de carreira de Cristina González Alonso⁷⁷ estuda as diferentes (re)traducións de catro poemas que Cunqueiro publicou en sucesivos números de *Faro de Vigo*; neste estudo ponse de relevo que o mindoniense fixo catro versións diferentes de «Mon coeur qui me reveille», de Jules Supervielle (17-2-1974; 7-7-1974; 1-2-1976 e 14-11-1976, co nome de Álvaro Labrada a terceira e co de M.ª Seoane as outras tres), tres versións do poema «For Anne», de Leonard Cohen (6-7-1975; 23-10-1977 e 8-1-1978, cos pseudónimos Manuel María Seoane, A. L. e S. S., respectivamente); dúas de «Bundles», que titulou «Fardelos», de Carl Sandburg (30-12-1973 e 24-7-1977, cos pseudónimos Ariel García e A. L., respectivamente) e outras dúas do poema «Dance figure for the Marriage in Cana of Galilee», de Ezra Pound (16-6-1967 e 23-3-1980, asinadas por M. M.ª Seoane e por M. M.ª S., respectivamente).

O Cunqueiro creador, a quen lle gustaba introducir palabras novas no caudal da súa lingua, asoma ás veces nestas traducións. Así, na primeira das versións do citado poema de Pound, o cuarto verso («*ivory sandaled*») aparece traducido por «*en sandalias de avoiro*»; este sorprendente substantivo desaparece na segunda versión, onde o verso se transforma en «*que calzas sandalias de marfil*».

Nalgún dos paratextos que acompañan a estas traducións, Cunqueiro dá indicios que nos permiten supoñer a fonte directamente utilizada por el; así, por exemplo, na nota que engade a unha das súas versións do poema de Supervielle arriba citado menciona a antoloxía publicada por Plaza y Janés na colección «Selecciones de Poesía Universal», con prólogo e tradución –«*por certo máis que aceptable*», dinos– de Jacinto Luis Guereña. Cristina González explica que a mencionada colección incluía, en páxinas enfrontadas, o texto orixinal e a correspondente tradución castelá, polo que podemos supoñer que Cunqueiro utilizaba ámbalas versións para face-la galega. Segundo X. González Gómez para os poetas norteamericanos botou man das traducións ó castelán feitas por Agustí Bartra para a mencionada colección.

Como xa fomos vendo, asombra a multiplicidade de autores. Traducía

76 Vid. o artigo n' *O reino da chuvia*, 27; o guión en *Cunqueiro en la radio*, 152.

77 «As (re)traducións de Álvaro Cunqueiro en *Faro de Vigo*: unha achega», defendido na Facultade de Filoloxía e Tradución, de Vigo, en setembro de 2007.

poemas remotos; por poñer un exemplo, citemos un antiquísimo poema popular que cantaban os nenos da illa de Rodas e que nos chegou por medio do grego Ateneo de Náukratis, que a recolleu no século III d. C. na súa obra *Deipnosophistai*; este poema, coñecido en castelán como «Canción rodia de la golondrina», publicouno Cunqueiro en galego en xullo de 1956 no seu artigo «Cando as anduriñas chegan a Rodas»⁷⁸ na revista *Vida Gallega*, nun momento en que a obra grega, que Cunqueiro traduce como *Tertulia dos sabios*, non estaba traducida ó castelán (foino moito despois co título *El banquete de los eruditos*⁷⁹) e só se contaba cunha tradución inglesa pouco coñecida e con dúas francesas, das cales a máis citada é a de Villebrune, que sería da que probablemente partiu o mindoniense. Poucos meses antes, o 25 de abril, Cunqueiro ofrecera na radio unha versión en castelán deste poema⁸⁰.

Pero Cunqueiro estaba tamén atento ás últimas novidades poéticas e non dubidaba en traducilas. Así, en marzo de 1956 leuse na radio a súa versión castelá do poema inicial, que dá título ó libro *Arbre, mon ami*, de Minou Drouet⁸¹, a nena francesa que conseguira aquel mesmo ano que llo publicase Julliard. Unha semana máis tarde, e a petición dunha amiga, fixo a versión do poema titulado «El agua», pertencente ó mesmo libro⁸². Un poema extraído do libro *Panier de pommes*, de J. Gille, tradúceo para a radio⁸³ no mesmo ano (1961) en que aparecera o libro.

Outras veces, era algún importante acontecemento recente o motivo que o levaba a traducir determinados poetas. Así, tal e como fixera un ano antes con Pasternak, unhas poucas semanas despois da concesión do premio Nobel de 1959 a Salvatore Quasimodo, publicou en *El Progreso*⁸⁴ dous poemas do italiano: un (do libro *Oboe sommerso*, de 1932) vertido ó castelán, e mais outro traducido ó galego, este procedente do máis recente libro do siciliano, *La terra impareggiabile*, publicado o ano anterior. Uns meses máis tarde, volve traducir ó galego outros dous poemas do siciliano, os titulados «Epitafio pra Bice Donetti» e «Nas ponlas dos salgueiros»⁸⁵.

Esta diversidade de textos importados permítenlle a Castro Buerger su-

78 En *Viajes y yantares por Galicia. Obra periodística olvidada en Vida Gallega, 1954-1963*, Alvarellos, 2005, 153. Sobre esta vella canción escribe tamén en «Vario abril», recollido n' *O reino da chuvia*, 145.

79 A obra estivo inédita en España ata o ano 1999 en que a traduciu Lucía Rodríguez Noriega, que recibiu o Premio Nacional de Traducción por esta versión.

80 En *Cunqueiro en la radio*, 66.

81 En *Cunqueiro en la radio*, 56.

82 En *Cunqueiro en la radio*, 60.

83 En *Cunqueiro en la radio*, 357; radiado o 4-12-1961.

84 «Noches novembrinas», en *El Progreso*, 15-XI-1959; n' *O reino da chuvia...* 303.

85 «Defensa de Quasimodo», en *El Progreso*, 18-IX-1960; n' *O reino da chuvia...* 378. Outra versión do segundo figura co título «Entre os salgueiros» no libro *Flor de diversos*, 72; este libro inclúe outro poema do siciliano titulado «A un poeta enemigo», pero ningún dos outros tres que eu cito.

bliñar a tripla función das traducións cunqueiranas: a función expansiva, a función diversificadora e a función consolidadora dunha nova poética en conflito coa contemporánea.

Nalgunhas ocasións, Cunqueiro facía traducións bastantes libres, cousa que advertía, como ocorre na introdución que engade á súa versión da obra teatral *A sentencia dourada*, de Lord Dunsany: «...póñome a anosar a peza de Lord Dunsany e é máis que unha tradución, xa que lle engado algunha escena e diálogos do meu maxín». E non sempre respectaba na súa versión a forma estrófica do orixinal; así, por exemplo, con ocasión do sesquicentenario da morte de Byron, publicou en 1974 versos dos cantos XVII, XVIII e XIX do poema *Lara*, convertidos nun fragmento en prosa titulado «Retrato de Lara»⁸⁶. Noutro traballo dese mesmo ano, lembra que «*en las soledades de mi primera juventud, en mi pequeña ciudad perdida entre montes*» foi Byron foi unha das lecturas favoritas e que naqueles anos intentou traducir do inglés ó galego o final de *Mazepa*, versión da que recolle algúns versos: «*O atamán tendeu-se á sombra do carballo, no leito das follas secas que axuntaba...*»⁸⁷.

Traducía directamente do portugués, do francés, do italiano, do catalán e do provenzal (ademais do poema «A condesa», de F. Miistral, recollido en *Flor de diversos*, podemos citar un fragmento «*De Mireio, canto IV. Tradución do provenzal de M. Mª Seoane*», que vemos en *Faro de Vigo* o 7 de maio de 1967). E, aínda que se ten afirmado o contrario, creo que se pode asegurar que tamén o facía así desde o inglés, pois atopamos probas de que entendía perfectamente os textos escritos nesa lingua, que, con axuda de dicionarios, lía sen dificultade. É certo que, nos primeiros tempos da súa aprendizaxe, a lectura en inglés lle resultaba laboriosa e así o manifesta nun artigo en que, curiosamente, atopamos tamén un Cunqueiro animador ou promotor da tradución dun dos seus libros favoritos:

En varias ocasiones, charlando con editores, les había sugerido que encargasen una traducción de la obra de Laurence Sterne: mi sugerencia no tuvo el menor eco. Pero hete aquí que una mañana de otoño me trae el correo un ejemplar de una traducción de Tristram Shandy al castellano [...] En fin, ya tenemos un Tristram Shandy en castellano, y yo puedo dejar a un lado mi vieja edición de 1912 de la Everyman's Library, usada, plagada de notas, tan dificultosamente leída la primera vez y con ayuda de tanto diccionario. Y por el gusto que he tenido siempre por este libro...⁸⁸

Pero non me cabe dúbida de que, superadas estas primeiras dificultades,

86 Sen adverti-la orixe deste texto, e a pesar de que apareceu asinado polo lord inglés, o fragmento está recollido no tomo IV das súa *Obra en galego completa* (Galaxia) coma se fose un ensaio cunqueiriano.

87 «Altivo y lento en condenarse», *El Noticiero Universal*, 29-10-1974; recollido en *Papeles que fueron vidas...*, 149.

88 «La vida y opiniones del caballero Tristram», en *El laberinto de la memoria*, 91.

o inglés escrito deixou de ser para el unha lingua opaca. En moitos dos seus textos atopamos referencias ás súas lecturas de libros ingleses ou traducidos a esta lingua, feitas en bibliotecas –coma tal, a do Instituto Británico de Madrid–, regalados ou emprastados por amigos –como Plácido Castro–, mercados por el mesmo en Inglaterra ou encargados a Londres e incluso a Norteamérica:

En un libro inglés leo *que desde hace algún tiempo viene observándose que muchos cucos no emigran, y se quedan en la Islas Británicas, escondidos en viejos troncos de robles o castaños. Lo mismo ocurre en Galicia...*⁸⁹

(Los cuentos de Bashevis Singer)... *Yo había leído varios, en traducción inglesa, y de uno había tomado una nota para el prólogo de mi futuro, próximo, Diccionario de ángeles...*⁹⁰

*Tenía deseos de leer el libro de Tohmas Dekker The Shoemaker's Holiday, La fiesta de los zapateros, y los cumplí hace unas semanas en la biblioteca del Instituto Británico en Madrid. La fiesta de los zapateros es, naturalmente, el San Crispín...*⁹¹

*Llevo años intentando leer un Kalewala, el gran libro de los fineses, completo, y al fin la gentileza de un amigo lo ha puesto en mis manos, en traducción inglesa, y me paso todos los días una hora sobre el libro, y lo encuentro tan pleno de maravillas como lo imaginé...*⁹²

Un amigo me ha prestado hace pocos días la traducción inglesa de «El nacimiento de Kumara», de Kalidasa, o sea el «Kumara-sambhavan». *Las traducciones inglesas de las obras de Kalidasa realizadas por Griffith son consideradas como excelentes...*⁹³

*Un querido amigo me ha obsequiado con un librito inglés, de la mera época victoriana, y que trata de las leyes de la etiqueta, Me estoy imponiendo en ellas [...] En el capítulo x de The Laws of Etiquette, que trata de viajes, se dice que...*⁹⁴

Por las pasadas fiestas, un amigo ha enviado desde Inglaterra un libro que contiene varios estudios de fisonomía, dedicados a Johann Kaspar Lavater, el gran fisionomista del siglo XVIII. En ya lejanos tiempos yo lo admiraba mucho [...] Y ahora mismo, antes

89 *Cunqueiro en la radio*, 399-400; radiado o 9-4-1962.

90 «Al amor del fuego», en *El laberinto habitado*, 405,

91 «De zapateros y otros», en *El Progreso*, 19-2-1961; recollido n' *O reino da chuvia*, 417.

92 «De “Kalewala” y otras noiticias», en *El Progreso* o 15-III-1959; recollido n' *O reino da chuvia*... 244.

93 «El nacimiento de Kumara», en *Faro de Vigo*, 28-4-1964, 16

94 «El asunto del moro», en *El laberinto habitado*, 35.

*de comenzar la lectura del susodicho libro, recuerdo lo leído en Lavater...*⁹⁵

Plácido Castro me ha prestado *el famoso* The Kiltartan History Book, *de lady Gregory, una colección de historias oída pola ilustre dama en su Irlanda natal a la gente campesina...*⁹⁶

*Mientras yo andaba por el reino de Arturo se reunían en York expertos en fantasmas. Y me he traído los más recientes libros sobre el tema, como el de Diana Norman The Stately Ghosts of England –con cariñosa dedicatoria–, y notas sobre las más actuales y sorprendentes investigaciones...*⁹⁷

*Días pasados he pedido a un amigo que vive en Londres que me compre dos libros recién aparecidos, antologías de la poesía irlandesa y de la poesía escocesa, Ten Irish Poets y Made in Scotland, los antólogos respectivos James Simmons y Robert Garloch. Y por lo que he leído en un periódico inglés, «los dos volúmenes van ilustrados con sombrías fotografías de antiguos paisajes...»*⁹⁸

*El poeta y conocido antólogo americano Gustav Davidson acaba de publicar un Diccionario de Ángeles. Ya he pedido a Nueva York que me lo manden, y confío tenerlo conmigo para las cortas tardes y las largas noches de las vacaciones navideñas, para demorada lectura.*⁹⁹

No artigo «Novedades de abril» inclúe Cunqueiro a tradución galega, feita por Plácido Castro, do poema «A Great Time», de W. H. Davies; as palabras con que introduce o poema traducido mostran, unha vez máis, que gozaba lendo en inglés:

*Quizás nunca más me sea dada una mañana así: ligera, dorado sol y el cuco cantando. Sentí algo que ya sintió aquel poeta inglés William Henry Davies, cuya Autobiography of a Supertramp, es decir; Autobiografía de un super-vago, con tanto gusto leí el año pasado.*¹⁰⁰

95 «Los fisonomistas», en *El laberinto habitado*, 42.

96 «La tempestad de Clowenghor», n' *O reino da chuvia*, 477.

97 «Una procesión de druidas», en *El laberinto habitado*, 541.

98 «El arresponsador gallego», en *El laberinto habitado*, 255.

99 «Diccionario de ángeles», en *El envés*, 214. Malia estar recollido neste volume, este artigo publicárase en *Faro de Vigo* (9-12-1967, 24), na sección «A vuelta de hoja», e non na titulada «El envés».

100 Publicado o 18-IV-1961. Véxase n' *O reino da chuvia*, 427. O título con que Cunqueiro traduce o do libro de Davies difire do máis usual hoxe, *Autobiografía de un supervagabundo*. Un fragmento en castelán do poema citado figura no artigo «El inventario de los hórreos», publicado en *Destino* o 29-3-1975; véxase *El laberinto habitado*, 387.

No artigo «Otra historia de Merlín»¹⁰¹ Cunqueiro inclúe en inglés, seguidos da tradución ó castelán, os dous primeiros versos do poema «Merlín» de Edwin Muir, poema que aparece ó comezo do libro *The Crystal Cave* (1970), da inglesa Mary Stewart, que o mindoniense acaba de ler naqueles días de maio de 1975. No mesmo texto asegura que en veráns pasados leu tamén *This Rough Magic* (1965) e *The Wind Off the Small Isles* (1968) da mesma autora. O primeiro destes tres libros conta cunha tradución ó castelán do ano 1974¹⁰², polo que é posible que Cunqueiro o lese nesta lingua; tamén hai versión castelá («de traductor descoñecido») do segundo, da que non podemos da-la data, polo que tamén é posible que Cunqueiro dispuxese dela. Pero o feito de que aínda hoxe non haxa ningunha versión castelá do terceiro e de que os tres os cite en inglés –e o primeiro con indicación da editorial inglesa– parece indicar que foi esta a lingua en que os leu Cunqueiro.

Outro tanto parece que ocorre co libro *Samuel Pepys and his world*, que Cunqueiro cita a pé de páxina no artigo «Samuel Pepys y su mundo» publicado no vespertino barcelonés *El Noticiero Universal* o 15 de xullo de 1975, pois non había daquela nin hai aínda hoxe ningunha tradución ó castelán desta obra de Geoffrey Trease.

*He recibido una edición muy hermosa de un libro con el mismo título que este artículo. Lector del Diario de Pepys desde hace muchos años [...] todo lo que toca a Samuel Pepys me interesa y me divierte...[...] Paso las páginas del libro del que hablo buscando las gentes que he conocido gracias a los Diarios de Pepys*¹⁰³...

Dos anos 1962 e 1963 son tamén varios os guións radiofónicos inspirados por relatos, anuncios ou cartas ó director que le en publicacións periódicas de expresión inglesa, entre as que cita *The Chicago Tribune*, «un periódico inglés» que non especifica, o *Times* de Londres, o *News* de Edimburgo e a *Dublin Review*¹⁰⁴. O *Times* debía ser para el lectura frecuente, segundo se desprende das palabras que, no ano 1959, escribiu nun dos seus artigos para *El Progreso*: «En un *Times* leo una polémica sobre la cocina israelita...»¹⁰⁵.

101 En *Papeles que fueron vidas*, 223.

102 *La cueva de cristal*, 1974, Grijalbo Editorial, Trad. de María Antonia Oliver.

103 Xa no ano 1954 Cunqueiro escribira un artigo titulado «Pepys a la vista», dedicado «A Castroviejo y Alberto Casal enviándoles el *Diario* de Samuel Pepys», todo el unha evocación do escritor inglés. Seguramente Cunqueiro lles envía ós seus amigos o *Diario* na tradución ó castelán feita por Antonio Dorta, publicada por Austral aquel mesmo ano. O artigo citado, que inclúe catro versos dunha canción de Pepys, está recollido en *Los otros caminos*, 63. A obra completa publicouna por primeira vez en España a editorial Renacimiento, de Sevilla, en 2004, en tradución de Norah Lacoste, quen a mesma que publicou a editorial bonaerense Lantaró en 1944.

104 Emitidos, respectivamente, o 9-4-1962; o 23-7-1962; o 10-12-1962 e o 17-7-1963. Vid. *Cunqueiro en la radio*, 398, 424, 453, 468 e 530, tamén respectivamente.

105 «Siestas de agosto», n' *O reino na chuvia...*, 283.

Noutro guiión inclúe un poema de Yeats dedicado a unha filla de lady Augusta Gregory despois de se dirixir ós oíntes para dicirlles que se trata dun «hermoso poema... [y] no resisto a la tentación de traducirlo para ustedes»¹⁰⁶, palabras que non deixan dúbida sobre a súa intervención como tradutor, probablemente desde o inglés.

Polos mesmos anos escoitaba emisoras inglesas:

*Ayer, en una emisora de lengua inglesa, escuchaba yo un reportaje del entierro de [Sylvanus] Olimpio en su aldea natal, en el Dahomey*¹⁰⁷.

Cando traduce o poema de D. H. Lawrence titulado «Monologue of a Mother» encontra a palabra *chaunting*, que non logra nos dicionarios que ten (cita *The Concise Oxford Dictionary*, 1934); así pois, desde Mondoñedo escribelle a Del Riego para que busque en Vigo algún inglés que lle poida da-la tradución; en carta posterior anúncialle ó seu amigo que xa resolveu o problema e explícalle que se trata dunha forma anticuada de *to chaw* que traducirá por «*mascular, musitar, balbucear, incluso titubear es posible*»¹⁰⁸.

Cando se dispón á tarefa de traducir integramente ó galego a *Antología clásica china según definió Confucio*, faino a través desde a versión inglesa feita por Ezra Pound. Como queira que encontra dificultades a causa do uso de «jazz idioms» e de modismos da linguaxe dos montañeses do norte e noroeste dos EUA, vólvelle escribir ó seu amigo para preguntarlle se non «*habrá por Vigo algún “yanki letrado” al que mandarle alguna vez algún verso suelto en el que, por culpa de esos modismos, no pueda dar con la traducción*». Son estas unhas palabras que non nos permiten dubidar de que estaba traducindo desde o inglés. En *Grial* apareceron cinco «Vellos poemas chinos en galego», traducidos da versión de Ezra Pound, e outros dous máis traducidos a partir da versión inglesa de Arthur Waley. Nas páxinas literarias de *Faro de Vigo* deu unha versión dun anaco do libro da peregrinaxe do poeta xaponés Basho

106 *Cunqueiro en la radio*, 568. Radiado o 21-8-1979.

107 Sylvanus Olimpio era o primeiro presidente do seu país e foi asasinado nun golpe de Estado. A noticia coméntaa *Cunqueiro na radio* o día 21-1-1963, inmediatamente despois do sepelio do dirixente. Vid. *Cunqueiro na radio*, 482.

108 *Cartas ao meu amigo*... cartas nº 43 e 44. Advírtense nestas cartas varios erros de transcripción, non sabemos se debidos ó despiste do propio *Cunqueiro* ou a unha lectura descoidada do manuscrito: a) a verba que non atopa *Cunqueiro* é *chaunting* (non **chaunting*, como figura nas dúas cartas); b) os dous versos que nelas figuran en inglés son *as if his soul were chaunting / The monotonous weird of departure away from me* e non, como figuran na edición: *...as his soul were chawing / A monotonous word of departure away from me*. Tampouco é atinada, na carta 43, a nota da editora, que se refire a T. E. Lawrence e á tradución por *Cunqueiro* do poema «A casa dos sete piares», posto que o poema «Monólogo dunha nai» non é daquel (Lawrence de Arabia), senón de David Herbert Lawrence, o autor de novelas tan famosas como *Fillos e amantes*, *Mulleres namoradas* e *O amante de Lady Chatterley*.

«traducido ao galego da versión inglesa de Earl Miner»¹⁰⁹. Nalgúns guións radiofónicos incluíu poemas chineses, facendo constar que tamén tivo como fontes directas as traducións ó portugués de Camilo Pessanha: «*A mi me gustan las canciones que tradujeron Pessanha al portugués y Walley al inglés*»¹¹⁰; este portugués «*que había vivido de niño en Macao*» é tamén a fonte de que parte para a súa tradución ó castelán dun breve e fermosísimo poema chinés («*Las penas del bambú, ¿quién las sabe? / Pero bien se le ven los surcos de las lágrimas*») inserido no artigo «La última máquina»¹¹¹. En *El envés* menciona explicitamente as versións inglesas de que parte: «*Dice así, según la traducción mía de la inglesa de Ezra Pound*» ou «*...yo lo traduje al gallego, de la versión inglesa de Arthur Walley, en las páginas de Faro de Vigo...*»¹¹². Nun dos seus artigos para *El Progreso*¹¹³ inclúe unha composición dun poeta chinés do século XI traducido por Lin Yutang ó inglés, versión da que parte a galega de Cunqueiro. Para outros poemas chineses utilizou tamén as traducións feitas por Marcela de Juan.

Para un mesmo poema pode chegar a manexar ás veces ata cinco versións diferentes:

*Esa misma estructura casi jeroglífica del poema será la que hace que de un mismo poema de Po Chu-i, yo tenga en este momento ante mis ojos versiones diferentes: la de Arthur Walley, la de Ezra Pound, la del portugués Camilo Pessanha, la de Lin Yutang y la de Marcela de Juan*¹¹⁴.

Esta utilización de distintas versións dun poema para traducilo ó galego ou ó castelán era boa, segundo Cunqueiro, porque «*distintos rostros de una imagen terminan por formarse una y acabamos viendo lo que vio el poeta*» e por iso, cun poema do persa Al Mutanabbi, manexa a tradución de García Gómez e as francesas de Grangeret e de René R. Khawan e confesa: «*entre las tres yo alcanzo a construir el poema*»¹¹⁵.

Para os poetas en linguas escandinavas utilizaba tamén o inglés como lingua intermedia. Un poema de Einar Skúlason traducido ó galego, tomado

109 «Polos camiños do cabo do mundo. Diario dunha pelerinaxe espiritual», en *Obra en galego completa*. IV, 321.

110 Cunqueiro en *la radio* 17-7-1957 e 31-7-1961; 195 e 324, respectivamente.

111 En *El laberinto habitado*, 277.

112 *El envés*, Táber, Barcelona, 1969, 249 e 339, respectivamente.

113 «De los bardos y otras nuevas», en *El Progreso* o 29-V-1960; recollido n' *O reino da chuvia...* 352.

114 «Asomándose a las traducciones», en *Papeles que fueron vidas*, 24.

115 «Asomándose a las traducciones», en *Papeles que fueron vidas*, 23. Outro poema de Mutanabbi, quizais traducido co mesmo procedemento, figura nun guión radiofónico [*Cunqueiro en la radio*, 315].

da *Heimskringla* de Snorri Sturluson, aparece no artigo «El invierno del rey Sirgurd en Galicia». Cunqueiro cita a tradución de Samuel Laing ó inglés nunha edición ó coidado de Foote «*que es la que yo manejo*»¹¹⁶. Outro poema de Sturluson, esta vez traducido ó castelán, aparece no artigo «Historias del otoño y sus lluvias» publicado en *El Progreso*¹¹⁷. No mesmo xornal lugués publicou unha «Historia de Pascua de Resurrección» tomada da *Heimskringla* e tamén, asegura, traducida da versión inglesa dos Penguin Books¹¹⁸.

Tamén para outras linguas exóticas se valía do *relais*. Cando, con ocasión da revolución húngara de 1956 dá na radio unha tradución ó castelán da «Oda a Europa» do poeta húngaro Tomás Aczeel¹¹⁹ faino a partir da versión francesa publicada no semanario *Jeune Europe*. Os versos de Paul Celan que inclúe nun artigo dedicado a este poeta xudeu romanés están tomados de *Mercure de France*, que os publicara co texto en alemán e ensaios de tradución ó francés¹²⁰.

Nun artigo titulado «Pasternak, premio Nobel», publicado con ocasión da concesión deste prezado galardón, inclúe unha estrofa dun poema do ruso traducida desde o italiano: «*Traduzo, claro está, del italiano*»¹²¹, advírtenos. Outro poema de Pasternak tradúceo desde a versión inglesa de E. M. Grigg; en cambio, o poema «A derradeira rosa», de Anna Akhmatova, está traducido a partir da versión francesa de Jeanne Rude¹²². E cando en 1973 traduce do sueco o poema «Países diferentes», de Harry Martinson, que había de recibilo Nobel de literatura o ano seguinte, faino axudado por unha sueca chamada Berit Wöstrom, estudante de castelán que traballaba nunha tese sobre a obra cunqueiriana; o proceso seguido aparece ben descrito nun dos artigos do noso autor:

*...me los traducía, alguna tarde, al castellano, y luego hacíamos una traducción gallega –porque la señora Wostrom sabe gallego, como su maestro Bertil Maler».*¹²³

Aínda que para os xornais e revistas traducía sobre todo poemas, tamén lle gustaba traducir contos. Xa citamos os dous de W. Grimm publicados no mesmo artigo de *El Progreso*. Engadamos ademais un de Saroyan titulado «Nosos amigos, os ratos», que, co pseudónimo de M. Mª Seoane, publicou en *Grial* 73.

116 Da serie «El envés», *Faro de Vigo*, 13-1-1971; recollido en *Los otros caminos*, 186.

117 Publicado o 10-XI-1957. Recollido n' *O reino da chuvia*, 103, e en *Cunqueiro en El Progreso*, 49.

118 N' *O reino da chuvia*, 247. (29-3-1959)

119 *Cunqueiro en la radio*, 124; radiado o 1-11-1956.

120 «descuberta dun poeta: Paul Celan», en *Obra en galego completa*. IV, 151.

121 Publicado o 23-XI-1958; recollido n' *O reino da chuvia*, 209

122 *Cunqueiro, Flor de diversos*, 138 e 140.

123 «El rostro de la ciudad», en *El laberinto habitado*, 563. A mesma estudante figura en *Flor de diversos* como colaboradora na tradución desde o sueco doutros tres poemas: un de Martinson, outro de E. Lindegren e outro de L. Forsell.

Ademais de poemas e contos, traduciu artigos, prosas breves, noticias, fragmentos de libros, etc. Así, en senllos guións radiofónicos traduce a noticia comentada da perda en Roma dun valioso colar, tomada dunha revista católica italiana¹²⁴, unha carta de Victor Hugo á súa amada Juliette Drouet, posta á poxa en París a semana anterior a que Cunqueiro a dese pola radio¹²⁵ e un fragmento das crónicas de Jean Froissart¹²⁶.

Nun estudo máis polo miúdo habería que ver se outros textos que incluíu nos guións radiofónicos foron traducidos por el –e, se así foi, ver desde qué lingua– ou tomados de obras xa publicadas, como pode se-lo caso dunha pasaxe do libro *El pobre de Asís*, de Kazantzakis, lido na radio en xuño de 1962¹²⁷, quizais tomado da tradución de Enrique Pezzoni, que en 1958 publicara en Buenos Aires a editorial Sur. No mesmo caso pode esta-lo texto do mito sumerio coñecido como «Galanteo de Inana», radiado en 11 de xaneiro de 1956, que se publicara uns anos antes en México¹²⁸.

Tampouco sabemos en que lingua leu e cal sería o libro do que extraeu un cantar da tribo kainé, na Guinea, e mais un poema da tribo bakimé, en Uganda, incluídos en senllos guións radiofónicos nos anos 1956 e 1957¹²⁹. Para outros textos de orixe africana podemos pensar tamén nalgunha tradución francesa ou inglesa do libro *Und Afrika Sprach*, de Leo Frobenius, autor que que Cunqueiro cita repetidamente¹³⁰. Outra fonte en que Cunqueiro puido beber no que toca a temas africanos é o suízo Blaise Cendrars, de quen cita o relato «La lune chez les nègres»¹³¹. En cambio, non será tradución súa un poema nixeriano radiado en 1960¹³², uns días antes da independencia daquel país africano, senón tomado probablemente de *El decamerón negro*, a colección antolóxica de Frobenius, que en 1925 publicara a *Revista de Occidente*.

O italiano debeu se-la lingua da que traduciu un relato da tribo ekoi que explica cómo naceron as historias e as fábulas, incluído nun guión radiado a comezos de febreiro de 1956 en que alude Cunqueiro a «*una colección de*

124 *Cunqueiro en la radio*, 38; radiado o 18-1-1956.

125 *Cunqueiro en la radio*, 155; radiado o 27-2-1957. Fragmentos doutras cartas do poeta francés á súa amada Juliette aparecen no artigo «Cartas de Hugo», recollido en *El envés*, 85-87.

126 *Cunqueiro en la radio*, 165; radiado o 3-4-1957.

127 *Cunqueiro en la radio*, 413; radiado o 11-6-1962.

128 T. Jacobsen, «Mesopotamia», recollido en *El pensamiento prefilosófico, I*, México, 1954 [1946], 220-223.

129 *Cunqueiro en la radio*, 113 e 167, respectivamente; o cantar kainé foi radiado o 17-10-1956 e o poema bakimé o 3-4-1957.

130 Véxase por exemplo *Cunqueiro en la radio*, 132, 291 e 566 e o artigo «Testigos», publicado en *La Noche*, reproducido na biografía de Armesto... 177.

131 «Fábula de la luna», n' *O reino da chuvia*, 107.

132 *Cunqueiro en la radio*, 238.

leyendas negras africanas» e a «*un libro de fábulas africanas*» que acaba de ler¹³³. Malia que non o cita, podemos sospeitar que se refira a *Fiabe africane*, de Paul Radin, un libro que se publicara o ano anterior cun prefacio de Italo Calvino e que, anos máis tarde, Cunqueiro cualifica de «hermoso» nun dos seus artigos en *Destino*¹³⁴.

Por outra parte, nos seus artigos vemos a un autor sempre atento á calidade lingüística das traducións que se publicaban naqueles anos, ás que dedica, ás veces, moi duras palabras:

Todos los días nos encontramos con traducciones detestables, hechas por gentes que no creen que exista el difícil oficio de traductor: traductores de pluriempleo, señoras que traducen los domingos, cuya ignorancia del idioma propio no debía haberles permitido salir de los primeros cursos de la E. G. B.

aínda que exclúe desta crítica

*las traducciones de poesía, generalmente hechas por poetas, e con las que el aficionado no se atreve. (Aunque a veces se atreve: la poesía gallega, en una antología de una editorial madrileña de libros de bolsillo, ha recibido [...] la turbulenta visita de uno de esos amateurs desconocedor de nuestro idioma gallego con el resultado que se puede suponer).*¹³⁵

Con estas últimas palabras uníase ó coro de voces críticas que se alzaron en Galicia contra a antoloxía bilingüe *Ocho siglos de poesía gallega*, seleccionada e traducida por C. Martín Gaité e A. Ruiz Tarazona, que contiña enormes disparates de tradución polo que a editorial terminou retirándoa do mercado.

Ás veces, o humor cunqueiriano asoma entre as palabras con que censura a lingua empregada nalgunha tradución, de xeito que a súa crítica aparece dulcificada:

*Un tal señor Plattfuss, es decir 'pie plano', autor de una Historia del traje, que acaban de traducir en Barcelona a un extraño idioma que podríamos denominar, siguiendo el ejemplo de Etiemble al crear el término «franglais», el «francastelcalán», sostiene que el ojal ya fue conocido en Sumeria...*¹³⁶

133 Cunqueiro en la radio, 42; radiada o 1-2-1956

134 *El laberinto habitado*, p. 272.

135 «Asomándose a las traducciones», en *Papeles que fueron vidas*. 23.

136 «El arte del ojal», en *Faro de Vigo*, 8-8-1964, 24.

Xa vímo-la mala opinión que tiña sobre as versións castelás das obras shakespearianas feitas por Astrana. Tamén se mostra pouco satisfeito das traducións que le dos oemas de Sandor Petöfi: «*Yo lo he leído en mediocres traducciones francesas y castellanas*»¹³⁷. Noutra ocasión critica duramente as tradución castelá do *Mistral* de Charles Maurras:

...es un libro muy hermoso; el traductor se contentó con poner la mitad en castellano; la otra mitad sigue –sintaxis y vocabulario– en francés...

despois de poñer un exemplo dunha horrenda construción galicista engade:

*Tengo para mí que el que importe tan poco a las gentes la corrección gramatical es una de las más claras señales de que vamos hacia una época de analfabetismo y barbarie. Y lo digo yo que no soy precisamente un purista, y prefiero la vida a la academia. A la Real Academia, que parece que todo lo que puede hacer por el idioma es autorizar y suprimir la «P» de psicología*¹³⁸.

Duras palabras que se repiten referidas a un libro editado na Arxentina:

*Jean Loreche, que es un Hearn menor, escribió un libro sobre las costumbres japonesas titulado El té a la sombra del ciruelo; hay una traducción castellana editada en la Argentina muy mala; el traductor, un tal Morone, no sabe castellano, ni logró darse cuenta, en ningún momento, de qué era lo que estaba traduciendo.*¹³⁹

Tamén nas súas cartas se manifesta no mesmo sentido; así, críticalle a Del Riego as traducións ó castelán dos poemas incluídos por Ramón González-Alegre na *Antología de la poesía gallega contemporánea* publicada por Adonais en 1959, versións que cualifica de pedestres («*non entende ren do que traduce.*»). De Theodor Storm dinos que «*es un enorme escritor, poco y mal traducido al castellano.*».

A súa inquina contra os malos tradutores lévao a recordáno-la idea de Leon Bloy, quen pensara en poñerlles como patrón un dos demos que aparecen no «Inferno» de Dante:

... y Graffigane «el perro de las letras», protector de los escritores de anónimos, y especialista en mezclar renglones y en cambiar palabras

137 «Los teólogos y la sensatez», en *El laberinto habitado, Nigratrea, Vigo, 2007, 145.*

138 «Las orillas del idioma», en *El Progreso* o 27-1-957; recollido n' *O reino da chuvia...* 22.

139 «Cipango y otras noticias», n' *O reino da chuvia*, 179.

*en los libros sabios, para confundir a los estudiosos. Leon Bloy aseguraba que debía ser el patrono de los malos traductores*¹⁴⁰.

Pero non sempre son negativos os comentarios sobre as traducións que le; atopamos tamén comentarios eloxiosos, como ocorre coas traducións ó castelán do *Beowulf* feita por Luis Lerate («una traducción de una calidad extraordinaria»¹⁴¹), coa das *Lettres portugaises*, de Guilleragues, que «acaba de traducir estupendamente Enrique Badosa al castellano»¹⁴², coa *Antología negra* de Blaise Cendrars, «tan bellamente traducida al castellano por Manuel Azaña»¹⁴³, cunha escolma de poemas de Pessoa, en versión de Rafael Santos Torroella («A traducción é boa, e conserva o ton pessoano, mestura de melancolía e de serenidade...») e con outra «verdadeiramente ben feita» de poemas de William Blake: «A traducción de Bartra é boa, e Blake non é doado»¹⁴⁴. Con eloxios tamén saúda a aparición en galego e en catalán de cadansúa obra de Shakespeare, en versións que considera superiores ás existentes en castelán:

[Fala da tradución ó galego de *Macbeth*] *Unha rápida comparanza entre a traducción de Pérez-Barreiro coa, ao castelán, dun Astrana Marín, dá sen máis, con clara evidencia, a superioridade da galega, aínda que Macbeth, Hamlet, Lear, por ser as derradeiras traduccións que fixo Astrana, son as súas mellores. Na España, as mellores traduccións de Shakespeare son as catalanas. Verbigracia a incomparable de O soño da noite de medio do verán, feita polo grande poeta Josep Carner.*¹⁴⁵

O eloxio da tradución do poeta catalán repítese nun artigo en que compara as diversas traducións das obras do inglés:

*...Las traducciones castellanas del gran dramaturgo no pueden compararse, por ejemplo, a las catalanas, a las del gran poeta José Carner; cuya versión de El sueño de una noche de verano, vervigracia, es una verdadera obra maestra, y superior sin duda a las versiones francesas debidas a André Gide, incluyendo la mejor que el autor de Las nourritures terrestres haya hecho, que es la de Hamlet, en su día muy discutida.*¹⁴⁶

140 «Los veintisiete de San Patricio», en *El envés*, 323.

141 *Papeles que fueron vidas*, 188.

142 «La dolorida Mariana Lusitana», en *Los otros caminos*, 84.

143 «La sequía», 2-6-1973; en *El laberinto habitado*, Nigratrea, Vigo, 2007, p. 520.

144 «William Blake: dos Cantos de inocencia aos Cantos de experiencia» e «Poesía de Fernando Pessoa», en *Obras en galego completa*, IV, 252 e 281, respectivamente.

145 «Shakespeare en galego», en *Obras en galego completa*, IV, 378.

146 «Traducciones de Shakespeare», en *Faro de Vigo*, 22-2-1964, 16.

Unha velada crítica ó matrimonio Alberti-León aparece canda unhas eloxiosas palabras que dedica ás versións dos poetas chineses traídas ó inglés por Walley:

*...Arthur Walley, un gran traductor de los chinos al inglés, en versiones incomparables y vivas; Rafael Alberti y María Teresa León se han aprovechado de ellas, sin nombrar a Walley, para una traducción castellana de poetas chinos; de ellas y de las de Ezra Pound; las traducciones de Marcela de Juan no pueden ser consideradas...*¹⁴⁷

O seu afán perfeccionista maniféstao incluso verbo dalgunha versión feita por el mesmo, da que parece quedar un chisco insatisfeito. No artigo «Con el lobo al lado», publicado en *El Progreso* en 1959, inclúe a súa versión dun poema de Allan Tate, que traduce ó galego co título «Os lobos» que di traducir para llo enviar a un seu amigo cazador:

*Este es el poema. La traducción es de urgencia y no muy buena, pero le servirá a Novo de Listeiro de demostración de que un poeta puede dormir al lado de unos lobos, puerta en medio, y reflexionar de paso sobre la condición humana*¹⁴⁸.

Outro artigo co mesmo título apareceu dous anos máis tarde en *Faro de Vigo* e nel volve incluí-lo citado poema de Tate, esta vez nunha versión algo diferente, na que os cambios introducidos inducen a pensar que se propuxo facer unha tradución máis idiomática; así, ademais de corrixir o hipergaleguismo *pacencia* por *paciencia*, as palabras *envoltos* (v. 3), *palabra* (v. 11) e *gruñe* (v. 29) aparecen substituídas, respectivamente, por *envolveitos*, *verba* e *rosma*¹⁴⁹.

Cunqueiro reflexionou a miúdo sobre problemas teóricos da tradución –como nos artigos «Traducir ou non traducir» e «Asomándose a las traducciones»¹⁵⁰– e tamén fixo crítica de tradución, como na súa recensión sobre o libro *Poesía inglesa e francesa vertida ao galego*, publicada en Buenos Aires en 1949. Nas súas *Obras completas* inclúense os traballos «Shakespeare en galego» –recensión da tradución ó galego de *A traxedia de Macbeth*, de Pérez Barreiro– e «Unha traducción ao galego de Ho Chi Minh», referido á feita por Neira Vilas. Tamén se mostra interesado polas traducións que dos nosos autores se facían a outras linguas, como vemos no artigo «Rosalía en inglés», que anuncia a publicación patrocinada polo Consello de Europa dunha

147 «Los crisantemos del jardín oriental», en *Faro de Vigo*, 7-9-1963, 16.

148 En *El Progreso*, 12-X-1959; recollido n' *O reino da chuvia*, 299.

149 «Con el lobo al lado», en «El envés», *Faro de Vigo*, 13-12-9161.

150 *El Noticiero Universal*, 30-10-1973; en *Papeles que fueron vidas*, 23.

selección de poemas rosalianos con prólogo de Filgueira Valverde e traducidos ó inglés polo crítico e poeta Charles D. Ley, «*un celta de Cambria*»:

...Ley ha buscado la fidelidad profunda, y casi siempre lo ha conseguido. Sus versiones inglesas tienen ese tan propio e inolvidable sabor rosaliano, y la lengua de Christina Rosetti y de Yeats presta más de una vez sus modos más felices a la versión de los versos de la cantora nuestra. Alguna vez, una buena traducción es una prueba de la poesía esencial y pura, y en las palabras de la otra lengua se encuentran nuevas iluminaciones, revelaciones, se abren ventanas no sabidas sobre un paisaje del que ya creíamos haber llegado a saberlo todo. Nunca se logra encontrar del todo el qué, el misterio de un poema. Para los apasionados rosalianos que puedan leer la versión de Charles David Ley habrá muchas sorpresas en las doscientas páginas de este libro.¹⁵¹

En ocasións estuda pormenorizadamente a tradución dun poema concreto, como fai no artigo «El pi de Formentor», en que compara o orixinal de Costa i Llobera coa versión galega de Leiras Pulpeiro, «*un poema... transformado en otro poema*»¹⁵²; é esta unha tradución á que se referira no artigo «Las amistades catalanas», en que xa falara da «*transformación*» do poema afirmando que «*la traducción es excelente, y sin embargo la lectura de la versión gallega lo enfrenta a uno, sin más, con una visión totalmente distinta de la que nos regala el texto en catalán*»¹⁵³.

Está claro que –como manifestou en cartas de amizade, en respostas a enquisas e en varias entrevistas arriba citadas– Cunqueiro entendía a tradución ó galego como unha necesidade cultural e que, en consecuencia, levou a cabo todo a súa inmensa tarefa tradutora porque desexaba que o galego durase «mil primaveras máis». Pero tampouco cabe dúbida sobre o feito de que gozaba traducindo e de que obtiña deste traballo un enorme pracer intelectual, tal e como asegura nalgúns dos seus textos:

Yo tenía unas notas, tomadas de un libro de Sacherevell Sitwell, hermano de Dame Edith Sitwell, la gran poetisa –de la cual el verano pasado, para distraerme a hora de siesta y no dormirme, en el cálido agosto vigués traducía al gallego el «Anne Boleyn's Song»– en el que afirmaba que la armónica había sido inventada por el irlandés Pockrich...¹⁵⁴

151 En *Faro de Vigo*, 5-11-1964.

152 *El Noticiero Universal*, 18-6-1974; en *Papeles que fueron vidas*, 103.

153 Publicado en *La Voz de Galicia*, 18-V-1952. En Álvaro Cunqueiro, 100 artigos, 11.

154 «Centenario de la armónica», en *Faro de Vigo*, 14-4-1963, 24.

Nalgún artigo comprobamos que non sempre traducía coa idea de publicar inmediatamente o texto, aínda que este, pasado o tempo, terminase vendo a luz. Vexámolo nas palabras introdutorias á súa tradución dun poema atribuído ó bardo Tailiesín:

*...el canto de Tailiesín ante el rey de Gales era no de los grandes momentos de la poesía universal [...] Yo había hecho, hace años, de la edición de Charlotte Guest, una traducción para mi uso particular, al idioma gallego. Puedo darla ahora mismo aquí...*¹⁵⁵

Todo o anterior móstranos que estamos ante un autor que se sentía cómodo como tradutor. Por iso non é estraño que, no índice de personaxes que aparece ó final da versión castelá do *Sinbad*, ó tempo que homenaxea a Cervantes cunha referencia á súa obra máis famosa, se presente el mesmo como membro da Escola de Tradutores de Toledo:

Al-Faris Ibn Iaquim al-Galizí. Nombre arábigo de Álvaro Cunqueiro, hijo de Joaquín y de nación gallega, y autor de esta historia de Sinbad Marino. Se hace pasar en el texto por traductor de arábigo al latino en la imperial ciudad de Toledo, en los días de la famosa escuela alfonsí.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alvaro Cunqueiro e as amizades catalanas. Actas* (2003), edic. de Jordi Cerdá, Víctor Martínez-Gil y Rexina R. Vega, Sada, Edición do Castro.
- BALAGUER, Josep M., (2003) «Els primers contactes de Cunqueiro amb el món cultural català i algunes conseqüencies», en *Álvaro Cunqueiro e as amizades catalanas*, Edición do Castro, A Coruña.
- CUNQUEIRO, Á., (2003) *Cartas ao meu amigo. Epistolario mindoniense a Francisco Fernández del Riego, 1949-1961*, Vigo: Galaxia.
- _____ (1991) *Flor de diversos: escolma de poetas traducidos*, Vigo: Galaxia.
- CASTRO BUERGUER, Iago, «Unha visión sistémica das traducións de Cunqueiro no *Faro de Vigo*», en *Viceversa, Revista Galega de Traducción*, 11 (2005), 23-50.
- FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F., *Álvaro Cunqueiro e o seu mundo*, Ir Indo, Vigo, 1991. (Interesa especialmente o capítulo titulado «Vencellos coas letras de fóra», pp. 177 a 184).

155 «El canto de Frente Radiante», en *Faro de Vigo*, 23-4-1964, 16.

- GONZÁLEZ ALONSO, Cristina, «As (re)traducións de Álvaro Cunqueiro en *Faro de Vigo*: unha achega», traballo defendido na Facultade de Filoloxía e Tradución, de Vigo, en setembro de 2007.
- GONZÁLEZ GÓMEZ, X. (1984) «Tradutor de mil poetas», *A Nosa Terra, O mundo de Cunqueiro*, Extra 2, Vigo.
- _____ (1990) *Álvaro Cunqueiro, traductor*, A Coruña, Fundación Caixa de Galicia.
- _____ (2003) «Traducións de poetas cataláns por Álvaro Cunqueiro e outras curiosidades», en *Alvaro Cunqueiro e as amizades catalanas*, Sada, Edicións do Castro,.
- NICOLÁS RODRÍGUEZ, R. (1994) *Entrevistas con A. Cunqueiro*, Nigra, Vigo.
- _____ «Cunqueiro e as traducións», *Diario 16 de Galicia*, 12/1/1991 (a).
- _____ «O Cunqueiro tradutor de mil poetas», *Diario 16 de Galicia*, 29/6/1991 (b).
- PAZOS BALADO, Mª C. (1993) «Álvaro Cunqueiro traductor», *Congreso Álvaro Cunqueiro (1991. Mondoñedo). Álvaro Cunqueiro: actas do Congreso celebrado en Mondoñedo entre os días 9 e 13 de setembro de 1991*, Santiago de Compostela: Dirección Xeral de Cultura, pp. 89-99.
- RODRÍGUEZ VEGA, Rexina (1999), «A tendencia á hipercorrección do escritor bilingüe. O caso das autotraducións ó castelán de Álvaro Cunqueiro», en *Cinguidos por unha arela común, Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, pp.1355-1373.
- _____ (2000), «O galeguismo como préstamo léxico nas autotraducións ó castelán de Álvaro Cunqueiro» in *Homenaxe ó profesor Basilio Losa-da*, Publicacións de la Universitat de Barcelona.
- _____ (2002) «Un xardinero en la frontera: Álvaro Cunqueiro autotraductor», *Quimera*, monográfico *La autotraducción: historia, teoría y práctica*, nº 210.

